

Az Arany család tárgyai. Tárgykatalógus

Összeállította Török Zsuzsa és Zeke Zsuzsanna, a tanulmányokat írták Fónagy Zoltán, Török Zsuzsa és Zeke Zsuzsanna
(Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018), 223 l.

Sokan vannak, akik szeretik Arany Jánost. Annak ellenére, hogy kulturális apály lát-szik minket körülvenni, ez az emlékev megmozdította az embereket. Vagy négy olyan tanulmánygyűjteményt, összeállítást láttam kötetben, és töménytelen mennyiségűt magyarországi, felvidéki vagy erdélyi folyóiratokban, amely Aranyról szólt, vagy őt szólította meg. A legnagyobb része nem férnmű, még ha nem is érik el az ujjongásnak vagy hitvallásnak azt a mélységét és forróságát, amit József Attila vagy Orbán Ottó – hogy két nagyon nagy költőt hozzak –, akik Arany előtt megadták magukat.

Az ember, főleg ha filosz, mégis zavarba jön, amikor muzeológiai könyvet kell bemutatnia, mert megszokta, hogy szövegekkel dolgozik, ebben a kötetben pedig tárgyak vannak. De nem akármilyen tárgyak ám! A bevezető tanulmányok, Török Zsuzsa, Zeke Zsuzsanna, majd Fónagy Zoltán fejezetei e különleges muzeológiai ághoz kapcsolódóan mind arról beszélnek, hogy ezek a tárgyak hogyan veszik fel a versenyt az idővel; hogyan másítják meg az átélhető időt; hogyan válnak időkapszulákká – legyenek akár fából, akár papírból (ez utóbbiakat érthető okokból külön szokás kezelni, különösen, ha írva is van rájuk), legyen az akár egy colstok, szivartartó vagy tolltörő. (Az Arany-arcképek gyűjteményes kötete egyébként szintén valamilyen módon rokon ezzel.)

Miért tudják ezek a tárgyak megállítani az időt? Föltehetőleg azért, mert egy olyan, a kultúra legalapvetőbb rétegét alkotó tárgy- vagy anyagcsoportba tartoznak, amelyek valamennyien a bűnbeesés következtében csatlakoztak az emberiséghez, és makacsul kísérik mint valamely háziállat.

Tudjuk, hatalmas teológiai viták zajlottak arról, hogy milyen bőrből szabott Ádám kosztümöt magának meg Évának, amikor már el kellett takarniuk azt, amit kár volt takargatni. Véres csaták dúltak az egyes rabbiiskolák, majd később a keresztény felekezetek, illetve a mohamedánok között, mert Ádám és Éva küllemére ők is kíváncsiak voltak. (Emlékszem, amikor egyszer Csetri Lajos egy Madách-dolgozatát beszél-tük meg az Irodalomtudományi Intézetben, véres vita alakult ki a Chouraqui nevű francia tudós nyomán, aki összegyűjtötte a legképtelenebb bibliakommentárokat, hogy tulajdonképpen miből is volt ez az ágyékkötő.) Így van ez azóta Napoleon, Kutuzov vagy Sztálin elvtárs bilijével, bölcsőjével és más nélkülözhetetlen kísérő tárgyaival, amelyek kultusztárgyak, s zarándokok millióit mozgatják. Nagybátyámnak még volt olyan szerencséje, amikor Rómában tanult, hogy láthatta azt a lavórt Nápolyban, amelyben a kis Jézuskát fűrésztötte Mária. Azóta ezt valahogy elrakták egy raktárba. (Hasonlórol egyébként Márai is írt Nápolyban játszódó regényében, a *San Gennaro véreben*.)

Természetesen a történelem gondoskodik arról, hogy ezek a tárgyak ne szaporodjanak el a végtelenségig. Tudunk arról, hogy például Arany, aki úgy látszik, sejtette, hogy mi lesz ezeknek a sorsa, eladogatta őket, amikor egyik lakásából a másikba költözött. De mit tesz Isten, ezeket megőrizték, s amikor felvirult a Petőfi-ház, és a Kisfaludy Társaság is kapott végre helyet az Akadémián, ahol kiállíthatta a kincseit, akkor előjöttek a magánemberek, és eladták vagy elajándékozták a szekrényt, a stelázsit és minden ilyesmit, amit még valamelyik

öregapjuk vásárolt árverésen vagy magától Aranytól, amikor az Nagykőrösről Pestre költözött.

A dolog véresen komoly, tudniillik az ereklyekultusszal állunk szemben. Ezért volt sokszor felesleges Voltaire-nek és barátainak, d'Holbachnak és másoknak viccelődni azon, hogy hány erdőt lehetne összeállítani azokból a szilánkokból, amelyek a szent feszületnek a darabjai. Nem vették ugyanis figyelembe azt, hogy teológiai értelemben ha hozzáérünk valami hasonló anyagút az ereklyéhez, akkor az ugyanolyan hiteles lesz ettől az érintéstől. Itt nem csupán a Boccaccio által is kigúnyolt ereklyekereskedelem túlzásairól van szó, hanem arról, hogy az ember – és főleg a melankolikus ember, mint amilyen Arany volt, a szónak akár a pszichológiai értelmében is –, ha lehetséges, szeretné az időt, amit nem tud megállítani, amitől fél, megsemmisíteni. (Az óra percegéséről szól Arany egyik legkísértetiesebb verse.) Valamennyien ezért ragaszkodunk tárgyakhöz, ezért őrzi mindenki kedveseinek, barátainak, családtagjainak az emléktárgyait, az ajándékba kapott dolgokat. A katalógus nagyon helyesen külön csoportként tárgyalja azokat a tárgyakat, amelyeket Arany ajándékba kapott.

Sokféleképpen közelíthető meg egy-egy ilyen tárgye gyűttes. Természetesen lehet dokumentumként is használni, és a kötet azért is kitűnő, mert ezeket a muzeológiai, illetve történelmi és szociológiai szempontokat mind ismeri és alkalmazza a tárgyak feldolgozásában. Például mindazok a tárgyak, amelyek nagyon hiányosan, de ránk maradtak, és több helyen, szétszórtan vannak, esetleg még lappanganak, együttesen így is hatalmas értéket képviselnek, és nemcsak a szakrális vagy ereklyeszerű természetüknél fogva, hanem azért is, mert azt a páratlan életutat dokumentálják, amit a se paraszt, se nemes, de reáliákban és tudatban mindkét kaszthoz tartozó, a hagyományaitok fájdalomosan átérző, vállaló és ugyanakkor levetni

akaró Arany bejárta. Arany ezt már a családjától örökölte, azzal súlyosbítva, hogy az erdélyi fejedelmektől kapott nemesség társult a hasonló módon megcsönkített, letagadott, elveszett, ellopott hajdúnemességhez a Szalontára költözés után. Úgy, hogy nem volt diplomája, úgy, hogy azokat a honorációknak, majd professzornak, majd akadémikusnak kijáró és az őt végül még vagyoniilag is a legfelső középosztályba röpitő sorsának a dokumentumait még egy régi szokásjog, illetve a zseninek kijáró, csak be nem vallott elismerés és szükség fogadtatta el vele – miközben egyfolytában meg volt arról győződve, hogy ő egy kripli, semmi egyéb. (Idézhetnénk az ide vonatkozó verseket.) Arról a tényleg „szemétre való gyönyörűségről”, a nagykőrösi íróasztalról azt írja Arany László, hogy egy rézlapot csináltatott rá, amikor a gimnáziumnak adományozta, és ott volt látható még évtizedekig, nehogy azt higgyék, hogy a gimnázium ennyire kódis, hogy nem telik neki jobb dolgozóasztalra, hanem ez Arany János asztala volt, ezen írt nyolc éven keresztül. A kötetben ettől az asztaltól eljuthatunk egészen addig a gyönyörű, különböző díszfából összeállított íróasztalig, amely most Szalontán van, és amely Arany akadémiai íróasztala volt. Ezt azon magyar nők ajándékozták neki, akik először ezüstkoszorút akartak neki adni, de Arany László finoman lebeszélte őket erről, mondván, hogy koszorúja van már a papájának, olyan, amelyet talán nem is tudnának neki ajándékozni; de apja az íróasztalnak tényleg örült. El is helyezte mindjárt, akár csak a mosdótálat, hogy mutassa: neki saját szobája is van, valamint, hogy ne legyen huzat, az ágy falához tett egy spanyolfalat. Így tehát egyesítette a dolgozószobát a hálószobával, a lakosztályával. Az asztalok és mindezek természetesen olyan felületek, ahova ki lehet tenni ajándékokat, emléktárgyakat. Különösen szép, amikor a leltárat a megmaradt tárgyakkal és a restaurátorok tárgyleírásaival együtt kezünkbe adó szerkesztők közlik azt is, hogy miket loptak

el azóta. A Szalontán őrzött íróasztal kapcsán érdemes felidézni a zárójelbe tett megjegyzéseket arról, hogy mi az, ami *nem* található. „Az íróasztalon a következő tárgyak álltak: a Ráth Mórtól kapott bronz tintatartó (Kat. 45.), nagy fekete bőr írómappa (Kat. 2.), barna bőr írómappa, külső oldalán üveg alá foglalt gyöngyhímzéssel. Ez utóbbit Arany szintén a magyar hölgyektől kapta az íróasztallal együtt; mindig az asztal egyik sarkában állt. Az írómappában volt eredetileg: egy csont papírvágó, két kis vékony ceruza, egy olló és egy eltört lúdtoll.” És így tovább, névjegy is volt ott, aztán egy darab viasz, és jönnek a zárójelesek: „nagy papírvágó olló (ma már nincs), papírvágó fakés, melynek nyele kutyafejet ábrázolt (ma már nincs), nagy favonalzó (Kat. 4.), fekete bőr toilette tok, benne fésű, hajkefe, tükör, két borotva, borotvafenő, egy kis pléh szelence apróságokkal, olló, kés, kesztyűgomboló, és egy kis üveg. (A toilette tok és tartozékai sincsenek ma már meg.)” (53), és így tovább és így tovább.

Ha végigmegyünk az őrzési helyeken, még jobban megdobban a szívünk, mert a tárgyak, de valamilyen módon a fényképek, illetve a leírások révén is megismerkedhetünk egész házakkal, szobákkal vagy helyiségekkel. Én a legszerencsésebb emberek egyike vagyok, mert gimnáziumban osztálytársam, később sokáig legjobb barátom volt a nemrég elhunyt Gergely Antal, akinek Gergely Ferenc orgonaművész és zeneművészeti főiskolai professzor volt az édesapja. Ők Arany János egykori lakásában laktak az Erkel utcában, ahol van is Arany-nak emléktáblája. Nagyon sokszor látogattam meg őket, és ott hallgathattam Bachot, amint Gergely Ferenc játssza Arany János szobájában. Aztán fejlődött a helyzet: Arany elköltözött onnan, mert folyamatosan véres verekedések voltak abban a házban, és őt nem tisztelték. Valameddig elviselte ugyan, mert írónak írták be, és így alacsonyabb adókatégoáriába esett mint lakástulajdonos. (Egy író meg egy írnok a köznép számá-

ra ma is nagyjából ugyanaz lehet.) Később mégis kijött, három házzal arrébb, az Üllői útra, mert ott már egy valóságos báró Podmaniczky is lakott, és ezért nem volt akkora balhé a házban meg az udvaron. Az Erkel utcai emlékház melletti telken álló épületet mára lebontották, s a helyzet kezd olyanná alakulni, mint Arany János idejében volt, fölfordulás és a többi.

A másik megható hely is tulajdonképpen Arany egy hajdani lakása, ugyan nem egy bérházban, de mégis bekerült erre a kiállításra, igaz, csupán két, érthető módon csak szájhagyomány útján hitelesített tárgy révén: az egyik egy fakupa, a másik pedig egy tintatartó. Ez a helység nem egyéb, mint Geszt, nem messze Szalontától, ahol Arany házitanítószkodott és a kastély parkjában, a kerti lakban lakott. Mindig reméltem, hogy följújtják ezt a kis kerti házikót. Arany Kovács János nevű derék barátjától és iskolatársától tudjuk, hogy amikor itt Arany éjszaka fölriadt – persze semmilyen világítás nem volt –, alpműveket alkotott, például *A nagyidai cigányokat*, és ezeket a meszelt falra írta föl. Azóta ezt a falat persze többször újrameszelték, de úgy gondoltam, hogy talán most, ha felújítják, miért ne kerülhetnének elő Arany János éjszakai „kéziratai”. De nem, sajnos azóta leverték, és úgy festették újra, hogy nem maradt semmi. De a ház még mindig megvan, és Geszt egy varázslatos hely. (Kovács egy pipát is adományozott a debreceni kollégiumnak. Sok pipája volt Arany-nak, sokat elloptak, de még így is maradt vagy hat. Mint tudjuk, pipával a szájában halt meg, úgyhogy ez különösen fontos.)

Rengeteget lehet tanulni ebből a könyvből. Aki elolvassa, másképp fogja megérezni egy-egy vers illatát, másképp fogja meghallani a zenéjét, ha megtudja például, hogy hogyan került be ebbe a gyűjteménybe Arany Juliska faliórája. Vagy azt, hogy miért dühöngött Arany sokszor a tollaira, annyira, hogy Piroska unokájának, akit bálványozott, egyszer kifakadt, hogy nem fogja tudni elol-

vasni (50). Ugyanezt, gorombábban, Szilágyi Istvánnak és Tompának. Mindezek eredményeképpen olyasmit érzünk, mint amit a szentkultusz akart – a legvadabb túlzásaival is – elérni: azt, hogy megszüntesse az időt, amit a vers magában mindig meg is tesz, hiszen amíg olvassuk, nincs idő. S ha ezt elő lehet segíteni, akkor elő kell segíteni. A régi ereklyegyűjtők néha olyan túlzásokra vetemedtek, mint amit Paulus Rittertől tudunk, akinek nem kapott egyházi engedélyt az illír szentekről írott könyve, amelyben hosszan elmagyarázta, hogy különböző tevekara-vánok kihalása árán hogyan jutott el végül

Keresztelő Szent János mutatójára Zágrábra, amivel rámutatott Krisztusra, hogy „íme, az Isten báránya”. Ezt az ujját sokáig Zágrábra őrizték, aztán eltűnt. Gondoljuk el – de végül is jót akart szegény.

Az irodalmi muzeológia a maga módján ezt a történelmet akarja a maga groteszk színházszerűségében fölmutatni. Amint a költő élete is, akármilyen módon, de egy idő után tárggyá válik. Tárggyá, akár akarja, akár nem. De leginkább akkor, ha egyszerre akarja is meg nem is. Mint Arany János.

Szörényi László

„Melyik talál?” Arany János életében készült képmásai

Szerkesztette Kaszap-Asztalos Emese és Sidó Anna
(Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018), 79 l.

A kötet, mely a költő születésének 200. évfordulója alkalmából, *Őnarckép álarckokban* címmel megrendezett kiállítás egyik kísérő kiadványaként jelent meg, szorosan kapcsolódik a kiállítás létrehozása során folytatott kutatásokhoz és összefügg a PIM korábbi projektjeivel is. A kurátorok, Kalla Zsuzsa, Kaszap-Asztalos Emese és Sidó Anna invenciójának köszönhetően térben is érzékelhetővé vált a kapcsolat a 2011-es Petőfi állandó kiállítással („*Ki vagyok én? Nem mondom meg...*” – *Petőfi választásai*). A Petőfi-kiállítás vége ugyanis egyben az Arany időszi kiállítás „felütése” lett: a Petőfi-tárlatot záró, majd az Arany-kiállítást indító falon a két költő egymáshoz írott leveleinek kedves, játékos megszólításai voltak olvashatók. Ez az oldott hangnem valójában tudatos gesztus, mely egyszerre teremtette meg az összeköttetést a két kiállítás között, s vetette fel a két költő viszonyának, eltérő szerepeinek és kultuszának kérdését, s utalt a kiállítók lineáris egymásba kapcsolódásából adódó kronologikus múzeumi narratívára.

Az előbbi az Arany-kiállítás első termében került a fókuszba, az utóbbi a párhuzamosan futó két elbeszélés egyikének, az emlékkiállítás hagyományos műfaját használó, de azt a múzeumi önreflexió jegyében idézőjelbe tevő „vörös teremszakaszoknak” lett a vezérelve.

A humoros megszólítások egyértelműen jelzik, hogy a kiállításon nem a „hagyomány által szentesített” kultikus olvasattal találkoztak a látogatók. A múzeum a tudomány újabb kutatási eredményeinek, a jelenségek komplexitásának közvetítését vállalta, s ennek szellemében egyidejűleg, egy térben különböző nézőpontokat és olvasatokat mutatott be. Ez a többszólalmúság az egész kiállításon végigvonult, következetesen gondolkodásra, kérdések megfogalmazására, előfeltevéseik revíziójára ösztönözve a látogatót. Az első teremben a tárlókban elhelyezett, egymásnak ajándékozott, kultikus tárgyak mellett a Petőfi-Arany-barátság összetettsége is megjelent: a falon a két életrajz párhuzamos elemeit ol-

vashattuk, s értelmezhetővé vált a „nézet- és ízlésazonosságokon alapuló, nézet- és ízléskülönbségeken vitatkozó”, versengéstől sem mentes baráti-alkotói viszony. (KALLA Zsuzsa, „Bevezető tér”, in *Őnarckép álarckokban*, főszerk. VADERNA Gábor, 37–48 [Budapest: PIM, 2018], 42–43.) A címfalon elhelyezett fotók, a falsíkból kiemelt, s így hangsúlyozott kalap, Arany saját portréjára vonatkozó sorai, valamint a szemközti oldalon az előbbiekkal „vitakozó”, Aranyról készített Petőfi-rajz, a kép és önkép viszonyának, s az utókor emlékezetében élő, alapvetően leegyszerűsített Arany-képnek a problémáját vetették fel. Lényegében ezek az elemek és kérdések jelölik ki a „*Melyik talál?*” című kötet kereteit is.

Mielőtt azonban ebbe belemerülnénk, érdemes utalni arra, hogy 2012-ben épp a Petőfi-kiállítás kísérő kiadványaként látott napvilágot *ARC poetica* címmel az a könyv, melynek szerzői Petőfi életében készült képmásainak eredtek a nyomába. A szerteágazó anyag feldolgozása során egyaránt szerepet kaptak irodalom- és művészettörténeti megfontolások, tudománytörténeti elemzések és gyűjtéstörténeti kutatások, hiszen az imázsépítés és a kultusz, a hitelesség és a történeti ikonográfia bonyolult összefüggéseinek feltárása interdiszciplináris megközelítést kíván. (Vö. ADROVITZ Anna és KALLA Zsuzsa, „ARC poetica”, in *ARC poetica*, szerk. KALLA Zsuzsa, 9–18 [Budapest: PIM, 2012]; CSORBA Csilla, „Költőkép térben és időben”, in *ARC poetica*, 111–117; SINKÓ Katalin, „Vayer Lajos és a történeti ikonográfia”, in *Kiállítás Vayer Lajos tiszteletére 80. születésnapjának évében*, szerk. BEKE László és PLESZNYIVY Edit, 63–72 [Budapest: MNG–MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1993].)

Az *ARC poetica* folytatásának tekinthető az Arany János egykorú portréinak feldolgozását célul tűző kötet, mely – az előszó tanúsága szerint – az Arany-kiállítás két kurátorának, egy irodalomtörténésznek (Kaszap-Aasztalos Emese) és egy művészettörté-

nésznek (Sidó Anna) a párbeszédéből jött létre. A kollektív írás módszere, mely a szerzők meglátása szerint a tudományköziség garanciája, nyilván nem független a múzeumi kurátori munka tapasztalatától. A kiállítás maga is kollektív alkotás: a gazdag tárgyi anyag elrendezése, a párhuzamosságok és ellenpontok, az eltérő narratívák és a kreatív összeolvasások a három kurátor folyamatos diskurzusának az eredményei, miközben az általuk képviselt különböző tudományágak szempontjait, eltérő fókuszait is tükrözik.

A kötet egy tanulmányt és egy annotált és képekkel ellátott műtárgyjegyzéket tartalmaz. A tanulmány kronológiai rendben korábban nem látott teljességben veszi sorra Arany arcképeit, bepillantást engedve a 19. századi privát és nyilvános képhasználat kérdéseibe. Első tárgya Petőfi 1847-es ceruzarajza, a legkorábbi Arany-portré, mely barátságuk és kultuszuk közös emléke. Már itt lehetőség nyílik arra, hogy a szerzők a képek funkciójával kapcsolatban kérdéseket fogalmazzanak meg, hiszen noha a rajz baráti nézőpontból, privát célra készült, s Petőfi haláláig őrizte, viszonylag hamar felmerült a nyilvánosságra hozatal ötlete. Petőfi tökéletesen tisztában volt a portré imázsépítésben játszott szerepével (ADROWITZ és KALLA, „ARC poetica”, 15), s minden bizonnyal neki köszönhető, hogy Arany is felismerte: saját képmása az írói „arculatának” szerves része. A tanulmány szerzői épp e korán formálódó tudatosság bizonyítékának látják, hogy Arany legfontosabb portréihoz rögtönzött verseket is fűzött. Az első Petőfi-rajzhoz és az utolsó, Ellinger testvérek által készített fotóhoz egyaránt négyesrost írt „ezáltal mintegy keretbe foglalta saját »arcképcsarnokát«” (12).

Mire Petőfi rajza 1880-ban a hagyatékból a Nemzeti Múzeumba, és onnan végül a nyilvánosság elé került, addigra már a közönség Arany Jánosról alkotott képét számos portré formálta. Ezek közül egyértelműen Barabás Miklós művei gyakoroltak a legnagyobb hatást. Barabás első, Aranyról készített rajza a

kortársi visszaemlékezés szerint Petőfi kezdeményezésére, sőt noszogatóására született (KALLA Zsuzsa, „Nagyszalonta [1840–1849]”, in *Önarckép*, 91). Litografált változatát az *Életképek* 1848-ban mellékletként publikálta, így először jutott el a széles nyilvánossághoz a költő arcképe. Az imázsteremtés jegyében nyílt tekintettel, idealizált vonásokkal ábrázolt fiatal Arany itt még magyaros-zsinóros mentében jelent meg, míg az 1850-es évek Barabás-portréin már a polgárias, művész-viselet dominált. Barabás 1856-os rajzán, majd az arról készített acélmetszeten a körszakáll és a kihajtott Petőfi-gallér tudatos választás eredménye, s egyértelműen tisztelgés az egykori barát előtt, s provokatívan utal a szabadság ethoszát őrző művész-szerepre, amit az is indokolt, hogy a metszet első verseskötetében jelent meg. Még ugyanebben az évben szülővárosa rendelte meg az első olajképet Barabástól, aki részben fénykép alapján dolgozott. Ennek bizonyítéka – és a szerzők által elvégzett Arany-ikonográfiai kutatás legújabb eredménye – az a Nagyszalontán megtalált fénykép, amelyet nem kizárt, hogy maga a fotográfiával is kísérletező festő készített. Barabás 1857-re befejezett festményén az ülő testhelyzet, az asztalon elhelyezett kéziratok, a háttérben a könyvespolc a költői szerepre utalnak. A kötet szerzői joggal jegyzik meg, hogy a kép mentes a romantikus vonásoktól, s a merev beállítás, a puritán környezet sokkal inkább fegyelmezettséget, szigorú munkát és tudatosságot sugall – azokat a vonásokat, melyek később a köztudatban élő Arany-kép elemeivé váltak. Barabás festménye már 1857-ben kiállításon szerepelt Pest-Budán, majd hamarosan a festő másodpéldányt készített róla konkrét megrendelésre, vagy – a kor festői műhelygyakorlatának megfelelően – annak közeli reményében. Ez éppúgy mutatja a kép népszerűségét, mint a számos festményt követő sokszorosított grafika. A növekvő kultuszt tükrözi Eötvös József szobormegrendelése, Izsó Miklós elkészült szobrának (1862: gipsz, 1874: márvány)

ünnepélyes eleganciája, s az arról készült Marastoni-féle könyvomat. Markánsan eltér ettől az ikonográfiától és az időskori portrék felé mutat Schloessel András kisméretű mellszobrára, melyen Aranyt szakállal, erős arcéllel, szigorú tekintettel örökíti meg.

A kötet szerzői gondosan végigkövetik az Arany-ábrázolások összes műfaját, s a történeti ikonográfiai kutatások módszertanával igyekeznek szétszálazni az összefüggéseket, hatásokat. Helyet kapnak az alig ismert képek éppúgy, mint a karikatúrák vagy a fotók. Talán az egyik legizgalmasabb festmény Rozvány György *Arany János mint nemzetőr* című, nehezen datálható képe, melyen Arany nem költőként, hanem honvédként, vállán puskával masírozva jelenik meg. A kiállítás rendezőinek kutatása során Nagyszalontán előkerült festmény nehezen illeszthető bele a vizuális imázsépítés fent vázolt folyamatába, sokkal inkább a helyi kultusz egyik különös darabjaként értelmezhető, mely egyben egyedülként Arany 1848-as közösségi szerepvállalásának állít emléket.

Külön csoportot képeznek az önkarikatúrák és karikatúrák. Arany kéziratái mellé felskiccelt rajzai – mint a 19. századi margináliák – a szöveg ironikus kommentárjainak tekinthetők. Arany magát történelmi jelmezbe öltöztetve, lúdtollon lovagolva jelenítette meg, a tollukkal harcoló írók vizuális sémáját követve. Ezek a nem nyilvánosságnak szánt rajzok az Arany-életműnek épp azt a parodisztikus vonását mutatják, amely a kiállításon a karakterpároknál is hangsúlyosan megjelent. A koncepciót kidolgozók szándéka szerint a kiállítás az irodalomtörténetben jó ismert, ám a közbeszédből hiányzó parodisztikus, szellemes Arany-képet (is) közvetítette a közönség felé, árnyalva a költő tragikusan komoly beállítódásáról élő, mint láthattuk festmények és grafikák által is erősített képet. A téma jelentőségét mutatja, hogy Kaszap-Asztalos Emese az irodalmi életmű és a karikatúra műfajának összefüggéseiről, Arany szatirikus rajzairól és a torzképek inspiratív hatásáról egy nagyobb

lélegzetű cikket is publikált a kiállítás katalógusában („A »Gráciák mosdatlan gyermeke«: Arany János és a karikatúra”, in *Önarckép*, 366–387).

A kötet kronológiai sorrendben a többi műfaj közé besorolva tárgyalja a költőről készült fotókat, azok sokszorosított grafikai és fotografikus másolatait. Ellinger Ede 1880-as négyteteles fényképsorozatának botos-kalapos variánsa, mely korábban csak metszetről volt ismert, a kutatás újabb eredményeként eredeti nagytípusban is előkerült. Ez az a fotó, melyhez a költő kötetünk címadó versét írta. A vers és a kép csak Arany halála után került egymás mellé az Arany László által szerkesztett *Arany János Hátrahagyott iratai és levelezése* kötetben, a kép és szöveg közötti összefüggés csak ekkor vált nyilvánvalóvá és nyilvánossá. A *Melyik talál?* önreflexív sorai újra alkalmat adtak a szerzőknek a költői életmű és a képi (ön)reprezentáció összevetésére. A négy soros és a kezében bottal és kalappal távozni készülő költő fényképe együtt az összegzés, búcsú

és távozás gesztusát hordozza, s összecseng az *Epilogus* vagy a *Mi vagyok én?* rezignált önróniájával. Noha kötet még néhány, a temetéssel és a kultusszal összefüggő ábrázolást, és pár korábbi előképre visszavezethető, de már a költő halála után született képet felsorol, lényegében lezárul a vizuális imázsteremtés és költői szerep, a kép és önkép viszonyának az elemzése. A többi mű már Arany emlékezetéről szól.

Ahogy az Arany-kiállítás arra vállalkozott, hogy az életműre, a költő emlékezetére és a múzeumi reprezentációra egyaránt friss szemmel tekintsen rá, úgy ebben a kötetben Kaszap-Asztalos Emese és Sidó Anna új szempontokat felvetve árnyalták, pontosították és meglepő felfedezésekkel gazdagították az Arany-ábrázolásokról eddig tudottakat. A kiállításához kapcsolódó többi kiadvánnyal együtt ez a könyv is bizonyítéka a kutatás alapú múzeumi munka nem múló relevanciájának.

Róka Enikő

„Egyszóval... a költészet”. Arany-verselemzések

Szerkesztette Vaderna Gábor

(Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018), 124 l.

Az Arany-évforduló alkalmából megjelent karcsú, nagy alakú, puha kötésű tanulmánykötet nyolc szerző – irodalomtörténészek mellett két tudós tanár és egy költő – tizenegy szövegét tartalmazza. Mint a szerkesztő, Vaderna Gábor a bevezetőben írja, a kiadvány az évfordulós PIM-beli Arany-kiállításához (*Önarckép álarckokban*) kapcsolódik, amennyiben „a kiállítás által az életműből kiemelt Arany-verseket helyezi a fókuszba”. A kiállítás és a kötet egyaránt arra vállalkozott, írja Vaderna, hogy „az Arany-irodalom legfrissebb eredményeinek figyelembevételével egyszerre újítsa

meg, frissítse fel a szövegek értelmezését, és kínáljon fel lehetőségeket az életmű egészének megértéséhez”. Továbbá, hangsúlyozza a szerkesztő, közérthető formában kívántak értekezni a szélesebb nagyközönséget és különösen az iskolai oktatást megcélözva. Ez utóbbit, a kötet tanórai, pedagógiai hasznosításának reményét a fülszöveg ismételtén és nyomatékkaal kiemeli.

Rokonszenves és világosan megfogalmazott célkitűzések – de vajon maga a kiadvány mint könyv, mint tárgy mit tesz annak érdekében, hogy felhívja magára a figyelmet, és eljuthasson vágynak célközön-

ségéhez? Lehangelő, elszomorító ügytelenségek sokasága révén – semmit. Vagy még sarkosabban: a kiadvány mindent megtesz, hogy észrevétlen maradjon. A kötet címe, egy kontextusa hiányában jelentés nélküli Arany-idézet nem a nagyközönséget szólítja meg, legfeljebb egy exkluzív klub tagjait. Az informatív alcím (*Arany-verselemzések*) kicsinyke betűkkel szerénykedik, a nagy felületen alig észrevehető. A külső borítót egy grafika uralja (Németh Zoltán munkája), de ez nem Arany Jánost ábrázolja, hanem egy csipőre tett kezű body builder karikarisztikus árnyképe az 1960-as évek képregényeinek modorában. Igaz ugyan, hogy az ábra a „mi mindenben hibás a grafikusnak Arany Toldi Miklósát ábrázolni kívánó képe?” játékos iskolai feladatnak kitűnő – olvasócsalogatónak aligha. Amúgy Németh Zoltán inkább elidegenítő, mint kedvcsináló grafikai rendre fölbukkannak a kötetben is, a nyolc szövegelemzést bevezetendő, gyönyörű nyomdai kivitelben, áttetsző zsírpapírra nyomva, ám semmitmondóan és feleslegesen. Vajon milyen olvasóközönséget vélt megcélozni a kötetet kiadó PIM ezekkel a képekkel? (Meggjegyzem, a grafikák vélhetően a kiállításához kapcsolódást jelzik, hiszen – sajnos – hatalmas formátumban ott is szerepeltek.)

Az eltűnt idők ifjúsági olvasmányát sejtető fedőlapnál is nagyobb baj, hogy a könyv gerincén csak a kötet főcíme, a rejtélyes-exkluzív idézet található meg, ez is minimális méretű betűkkel, az „árúvédjegyek”, brandnek is kiváló Arany János név nem szerepel. Így aztán a könyvesboltban vagy a könyvtárban keresgélő olvasó elől jó eséllyel tökéletesen elrejtetik a kötet. A kulturális emlékezet megújításának és megerősítésének nemes igyekezete a *külsín* miatt legalábbis megbicsaklik, vagy még inkább: hamvába hol.

Nagy kár, mert a *belbecs* klassziszokkal jobb. A szövegek valóban jól olvashatók, a szerkesztői szándék ebben megvalósult.

Vonzók, érdekesek, tartalmasak, legtöbbjük szigorúan szerkesztett és tömör. A „pedagógiai hasznosíthatóság” ugyan felettebb kérdéses az elemzésre kiválasztott nyolc mű közül három esetében: a *Bolond Istók*, a *Buda halála* és a *Vojtina Ars poeticája* tárgyalására, feldolgozására semmi esély a mai iskolai gyakorlatban. Mégis: az elemzések kedvet csinálhatnak merészebb, kísérletező kedvű tanároknak; a paletta gazdagítása, az (elvi) lehetőségek bővítése – helyes, jó, értékes cselekedet. Az *Akadémiai papírszeletek* vagy a hasonló, humoros alkalmi versecskék közül egyik-másik nyilván bevihető és beviendő a tanórákra, és a tanárnak háttérismeretként hasznos lehet mindaz, amit a szövegtípus sajátosságairól, Arany János hivatali munkájáról vagy az egyes szövegek felderíthető körülményeiről, utalásairól olvashat – de a szövegek értelmezéséhez, kezeléséhez a kötetbeli tanulmány (Z. Kovács Zoltán írása) nem ad lényegi kapaszkodót. Pedig például *A csillag-hulláskor* című sorozat (amelynek hét darabja a kötetben teljes hasábos idézetként is helyet kap) kiváló alkalmat adhatna arra, hogy a tanulmányíró szembesítse az egyes versekben alkalmazott módszereket, az eltérő perspektívákat és nyelvi-költészeti regisztereket, a gunyos megközelítés különféle módjait, s a sok arcú, sok módszerű Arany Jánost e sorozat elemzésével is bemutatassa.

Hiányérzetet kelt a *Tamburás öreg úr* elemzését ígérő cikk is (Kucserka Zsófia munkája). Érdekes és informatív a keletkezés- és tárgy történeti összefoglalás, továbbá Arany Jánosnak a zenéhez, zenéléshez, ritmushoz, népdalokhoz fűződő viszonya alapos bemutatása is. Termékeny és távlatokat nyit a költemény lehetséges kontextusainak megjelölése, hiszen ezek eltérő értelmezések kiindulópontjai lehetnek – ám az írás a versszövegről magáról alig mond valamit, mindössze a 11 szótagos versritmus hagyományba ágyazottságát emeli ki, hogy erre alapozza a szép – és feltehetően igaz –

végkövetkeztetést: a versben „szétszálazhatatlanul fonódik össze a közösségi tudás a személyes emlékezettel, a tamburás öreg úr alakjában pedig az európai Orpheus-hagyomány lantos költője a népdalait gondosan kottázó Arany Jánossal” (86). Azzal, hogy elmarad a versben megidézett különféle jellegű dallamok katalógusának föltárása, továbbá az ábrázolt öreg úr és az őt ábrázoló költő magatartásformáinak bemutatása, a végkövetkeztetés némileg a levegőben lóg.

Rendkívül érdekes, s eddigi ismereteinket sok helyütt pontosítja, elmélyíti Szilágyi Márton Arany János pályáját társadalomtörténeti-szociológiai szempontból áttekinthető életrajzi összefoglalója. A tanulmány az első bekezdés és a tudományos jegyzetek nélküli újraközlése Szilágyi 2017-ben megjelent Arany-könyve („*Mi vagyok én?*”, *Arany János költészete*, Budapest: Kalligram) nyitó fejezetének, mint ahogy a *Buda halála* elemzése is. Bár a másodközlés tényét helyénvaló és elvárható lett volna jelezni, szempontunkból most nem ez az érdekes, hanem az, ami az újraközlés során sajnálatos módon lemaradt. Szilágyi ugyanis tanulmánya eredeti közlésében tartalmaz, irányt kijelölő címet ad dolgozatának, felkészítve ezzel az olvasót arra, amit kapni fog, illetve arra, amit a tanulmánytól várhat: „*Arany társadalmi státusának változásai*”. A „szélesebb olvasóközönségnek” szánt változatban ez a fontos közlés elmarad, csupán a költő neve és évszámai szerepelnek feliratként, s az olvasó magára marad csodálkozásával, hogyan lehetséges áttekinteni egy írói pályát a gerincét alkotó műalkotások említése nélkül. A másodközlésből szintén lehangzott első bekezdés pedig világossá teszi a dolgozat vállalását: „Az irodalom 19. századi intézményesülésének mint háttérnek az elemzésbe való bevonása ugyanis számos jól ismert tény egészen más fényben mutathat meg a költőről. Azaz nem egyszerűen az életrajz speciális szempontú újraközlése a célom, hanem bizonyos biográfiai tényezők társí-

tása egy olyan értelmezői kerettel, amely intézménytörténeti és társadalomtörténeti modellekre épül [...]” Hogy aztán egy ilyen – a maga nemében remek – biográfia mennyire és hogyan segíti Arany költészetének iskolai feldolgozását, megértését és megszerkesztését, más kérdés. Egyes vonatkozásai, szeletei bizonyára könnyedén, sikeresen és talán nélkülözhetetlen módon beépíthetők: a parasztsághoz-nemességhez tartozás furcsa bizonytalansága, a végzettség nélkülség és a középiskolai tanári státusz nehezen érthető ellentmondása, a Szent István-rend kiskeresztjének odaítélése kapcsán megélt súlyos dilemmák.

A kötet szerkesztője/kiadója igencsak szűk terjedelmet írhatott elő a szerzőknek: egy-egy dolgozat 6-7 nyomtatott oldalt tesz ki, s egyes elemzéseken érezhető, hogy a szerzőnek még lenne fontos mondandója vagy kifejtendő szempontja – ha hagynák. A korlátos terjedelem kötelme alól azonban jól érzékelhetően felmentést kapott a költő Szabó T. Anna: 34 oldalon írhatott *Arany János utóéletéről*. Az anyag kétségtelenül óriási, s talán helyes is, ha egy költőt nem szorítanak spanyolcsizmába (bár, vélhetjük, a spanyolcsizmát az irodalomtörténészek és a tanárok sem érdeklik meg, s ők is, az olvasók is jobban jártak volna, ha a kiadó a rendelkezésre álló pénzt néhány oldallal nagyobb terjedelemben fordítja az elegánsan kivitelezett, tehát drága, ám gyenge grafikák helyett). Szabó T. Anna tehát szabadon szárnyalhatott – és laza szerkezetű, csapongó, túlbeszélő, vegyes színvonalú írást alkotott. Babbitól Géher Istvánig és (sajnos, sajnos!) Szabó T. Annáig sorakoznak a költők, akik említették a Mestert prózában és/vagy versben, motívumát fölhasználták vagy valamelyik hangját imitálták, és sorakoznak az érdekes vagy kevésbé érdekes idézetek is, többnyire lelkes rajongással, de a kapcsolódás módját és mikéntjét nem (vagy csak ritkán és felszínesen) elemezve. Szabó T. Anna írása nélkülözi a józan rostálást. Ne-

mes Nagy Ágnes magának írt, nem publikált, Aranyra rájátszó balladáit a téma szempontjából nem relevánsak, igen részletes elemzésük felesleges és zavaró (hogy az Ady-hatást hosszasan nyomozó részt ne is említsem). Pílinzsky gyerekkori Arany-süketsége: érdektelen. Mint ahogy – önmagában – Illyés vagy Nagy László gyerekkori lelkesedése is. Ami érdekes, hogy mit integrálnak és hogyan Aranyból a saját költészetükbe. Arról is kár hosszasan lamentálni, hogy Szabó Lőrincet, minden jel szerint, nemigen érdekelte Arany. Legyen ez az ő baja (vagy akármije), Arany utóéletéhez ez nem (ez sem) tartozik hozzá. Fontos és érdekes viszont Vas István erős kötődése Aranyhoz. Ennek rétegeiről, mélyebb okairól, rejtett összefüggéseiről jó lenne olvasni – de meg kell elégednie az olvasónak a tény regisztrálásával és néhány idézettel. Ahogyan igen izgalmas Juhász Ferenc mitikus óriássá növelt Arany Jánosa a többször is szóba hozott, hatalmas bajszával – de hiába nézem újra és újra a szöveget, semmiféle értelmezést, elvontabb következtetést nem lelek, ismét csak be kell érnem a remek idézetekkel. Öröm viszont Gergely Ágnes hommage-verse (*Arany Jánoshoz, változások idején*), és szép a (szójátékos) kommentár is: „...megint hozzá fordul [...] örök aránnak, erénynek és mércének téve meg elődjét...”

Szabó T. Anna említi ugyan József Attilát, feledi idézni csodálatos sóhaját az *Arany* című 1929-es versből: „Hadd csellengünk hozzád, vagyonos Atyánk!” – pedig az evidencia erejével itt mondatik ki Arany János pozíciója és az utódok, költő-kollégák hozzá való viszonyának lényege: Arany apasága és a szólás Dáriusához mérhető vagyona, vagyis kimeríthetetlen nyelvi, szellemi, érzületi (és a többi!) gazdagsága. Arany kikerülhetetlen, a magyar kultúra és munkásai nem is akarják, de ha akarnák, sem tudnák kikerülni. A vizsgálandó kérdés az, hogy ki mikor, miért, hogyan fordul a szellemében nagyon is élő Mesterhez vagy valamelyik művéhez, motivumához, regiszteréhez, il-

letve ha valamiben felismerünk olyan vonást, „mit szellemujja von”, annak jelentését és jelentőségét fölmérjük. Ezt lett volna jó egy szűrt, szigorúan válogatott anyagon alaposan, mélyfúrásokkal megvizsgálni.

Mint az eddigiekből kiderül, a kötet legtöbb írását ezért vagy azért, kisebb vagy nagyobb mértékben problematikusnak ítélem. Vannak azonban egészen elsőrangú darabok is. Arató Lászlónak jutott az a hálátlan feladat, hogy kis terjedelemben összegezze a *Toldi*-ról fölgyűjt óriási tudást. A szakirodalom ismeretében és ökonomikus hivatkozásokkal, ugyanakkor egyéni invencióval, lendületesen oldja meg feladatát. Fölvázolja a lehetséges értelmezési kereteket, majd körüljárja a „naiv és népies” költemény problematikáját, számot vet a műnek az eposzhoz és a hősi idillhez való viszonyával, élvezetesen tárja föl a *Toldi* drámai jellegét, és mutatja be a főhős lelkiállapot-változásait és Arany egyéb pszichológiai telitalálatait.

Remek Pethőné Nagy Csilla *Ősszel*-elemzése is. Minden megállapítását argumentálja, pontosan és meggyőző módon. Letisztult tömörséggel és diákok számára is érthető módon idézi fel a művelődéstörténeti összefüggéseket, Winckelmann görögképét és Macpherson *Ossziánja* megítélésének változását. Alapossága, módszeressége, árnyaltsága, az értelmezés összetettsége és gazdagsága, az értekező nyelv gördülékenysége mintaszerű: Pethőné Nagy Csilla tanárnő a költő és verse avatott ismerőjeként érteni és (át)érezni tanít.

Bravúros munka Milbacher Róbert *Ágnes asszony*-elemzése. Meggyőző értelmezése szerint Arany Ágnes asszonyt kettős perspektívában ábrázolja, egyszerre bűnös-ként és áldozatként, és így a kereszténység bűn/bűnhődés vonatkoztatási rendszerébe és az antik végzetfogalom értelmezési tartományába egyaránt illeszkedik a történet, a vak sorsnak kiszolgáltatott ember példázataként is olvasható. Más női szereplők sorsát fölvázolva rámutat, hogy Aranyt „a

tabukat tudatosan áthágó vagy annak határain szándéktalanul kívül rekedt” nők tragikus sorsa érdeklő elsősorban, s az emberi lét rettenetességének aspektusát mutatja be általuk. Az Ágnessel kapcsolatos ártatlanság-motívumok (a névadás, a liliom, a hattyú) áldozatként is láttatják az asszonyt, saját ösztöneinek, szerelmi szenvedélyének áldozataként, akinek örülése büntetés, mániákus mosása vezeklés – de ez a vezeklés nem vezet fölmentéshez, megbocsátáshoz, tehát nem keresztényi, hanem az antik mitológia bűnöseinek vezeklése. A refrén: közösségi fohász, a refrén beszélője Ágnes példájában a mitikus határátlépést látva „mintegy visszakéredzkezik az Atyaisten szigorú, de a vak végzethez képest mégiscsak komfortosabb, mert a szabályok betartásával kiszámíthatóbb érájába”. A ballada a görög tragédiák módjára „szánalomra is

készíti az olvasót, az egyetemes részvét és sorsközösségnél fogva”, ugyanakkor a rettenettől való szabadulásra a keresztény modellelhez való visszatérés kínál lehetőséget.

Érdekes és egyéni a könyv tipográfiája (a Graphasel Design Studio munkája), a hol kéthasábos, hol egyhasábos szedés, a nyomdai tükör egyöntetű unalmát megtörő, vastagbetűs idézetek, a zöld háttér előtt fehér betűkkel közölt műrészlet az elemzett alkotásokból. A PIM-kiadványok esetében megszokott, kiváló minőségű a négy Arany-arckép reprodukciója. E tekintetben kifejezetten olvasóbarát, vonzó a kiadvány. Jó lenne, ha valóban eljutna az olvasókhöz. Ideje lenne jobban kihasználni a digitális világ kínálta lehetőséget, s a kiadványt és a kiállítás anyagát közzétenni az interneten.

Tamás Ferenc

Arany János: Lapszéli jegyzetek: Folyóiratok I.

Sajtó alá rendezte Hász-Fehér Katalin

Arany János Munkái (Budapest: Universitas Könyvkiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016), 1424 l.

Mint közismert, Arany János hagyatékát Arany László kezelte. Támogatta előbb a Nagyszalontán 1882-ben megalakult Arany-Emlékbizottságot, mely a szalontai gimnáziumban rendezett be emlékszobát, majd 1893-ban anyagilag is hozzájárult a Csonkatorony megvásárlásához és emlékmúzeummalakításához. Emellett odaajándékozta atyja bútorait és könyvtárának egy részét. Voltak közöttük tudományos és szépirodalmi művek, folyóiratok, akadémiai kiadványok, melyeket – ha hiány mutatkozott – saját példányával pótolta. Úgy rendelkezett, hogy az ő halála után majd Arany teljes könyvgyűjteménye Szalontára kerüljön.

Mint tudjuk, a sors nem így akarta. Arany László 1898-ban elhunyt, és özve-

gye, Szalay Gizella 1905-ben feleségül ment a nála jóval fiatalabb Voinovich Gézához (1877–1952). Voinovich így jutott az Arany-hagyaték birtokába, s egyre inkább magántulajdonának tekintette. Ő akarta megírni – s végül 1929 és 1938 között meg is tette – három kötetben Arany életrajzát. Már jóval korábban, néhány közlemény erejéig jelezte azt a szándékát is, hogy Arany összes műveit sajtó alá rendezze, s ehhez szüksége van a kéziratos hagyatéokra. A kritikai kiadást 1951-ben kezdte publikálni, ehhez azonban korábban rengeteg jegyzete készült – szerencsére, mert ezek egy része megmaradt az akadémiai Kézirattárban, akárcsak Arany némely kéziratja és a könyvtár egy része is, például Arisztóphanész komédiáinak azon

két kötete, Friedrich Heinrich Bothe latin kommentárjával, amelyből Arany a fordításkor dolgozott, és amely tele van az ő lapszéli jegyzeteivel.

A hagyaték nagyobbik része azonban elpusztult, mert a brit Királyi Légierő (RAF), vagy az angol gyártmányú gépeket használó szovjet légiflotta sem tökéletes, s nem jól céloztak. Ők nem a Ménesi (akkori nevén Nagyboldogasszony) utat akarták szétlőni, hanem a Duna-parti malmokat meg a csepeli gyárakat. Ilyen az élet: fúj a szél, vagy valami ehhez hasonló... (Van olyan feltételezés is, hogy akadt az utcában egy kilóni való célpont: a gellérthegyi német parancsnokság.) Szalay Gizella szörnyethalt a ráomlott ház pincéjében, az anyag pedig teljes egészében elpusztult, elégett.

Szerencsére néhány kötet valahogyan kikerült a hagyatékból – vagy Szalontáról, vagy Voinovichtól, vagy még korábban –, és magánkézből maradt. Közgyűjtemények vásároltak fel közülük néhányat, például az Országos Széchényi Könyvtár, ahol a Merényi-féle *Dunántúli Népmesék* két kötete ma is megtalálható (Szabó G. Zoltán barátomnak hála ma már a Kézirattárban, mert korábban nem jöttek rá arra, hogy kinek volt a tulajdona és kinek a kézírása olvasható benne), fantasztikusan sok jegyzettel, melyek csak részben jelentek meg a Merényiről készült, nyomtatott Arany-kritikában. Az OSZK – ha jól tudom – 1952-ben vette meg a kötetet egy jótékony embertől, aki valahogyan magáévá tette, de 70 forintért átengedte a könyvtárnak.

Hasonló apróságokat lehet még említeni, de a szomorú igazság az, hogy a Csonkatornyon kívül sehol sincsen egységes gyűjtemény Arany János egykori könyvtárából. Ezért az új kritikai kiadás megindításakor Korompay H. János mint főszerkesztő úgy döntött, hogy kezdjük a sorozatot valami abszolút újjal, s talált hozzá egy tökéletesen alkalmas kolléganőt, Hász-Fehér Katalint, aki a *Széljegyzetek* 1. kötetében elképesztő

munkával föltárlja elénk Arany *Koszorú* című lapjának egész európai sajtóhátrétét.

Arany, mint a kötet előszavából kiderül, mintegy 700 cikket emelt át a *Koszorúba* különböző európai lapokból; található köztük szépirodalmi szöveg, értekezés, tárcsa, tudósítás, kritika, glossza, jegyzet, vagy csak utalás. A párizsi *Revue des Deux Mondes*-ből és a londoni *The Atheneumból*, a korszak két vezető európai kulturális lapjából kevesebb cikket találni a *Koszorúban* (a *Szépirodalmi Figyelő* még sok esetben e forrásokra támaszkodott). Ez annak köszönhető, hogy a *Koszorút* nem kritikai és értekező jellegű, sokkal inkább szélesebb olvasótáborra számító, színesebb tartalmú, kulturális aktualításokra figyelő lapnak szánta Arany. Ezért itt sokkal több átvétel van német lapokból, különösen azok szemlélő, olykor divatlap-szerű változatából.

A kötet végén Hász-Fehér Katalin összegyűjtötte az átvett cikkek forrásait (ahol ez lehetséges volt), s többek között a következő lapokat találjuk itt: a Dickens szerkesztette *Household Words* és *All the Year Round* című irodalmi hetilapokat, Thackeray irodalmi lapját, a *The Cornhill Magazine*-t, a német képes családi hetilapok közül az *Illustrierte Zeitung*ot és a *Die Gartenlaubé*t, vagy a Joseph Lehmann által kiadott világirodalmi heti szemlét, a *Magazin für die Literatur des Auslandest*. Utóbbiból meglehetősen sok cikket emelt át Arany, és a *Magazin* is több magyar tárgyú írást közölt (többek között Madách Imréről), köszönhetően annak, hogy Arany jó viszonyban, levelezésben is állt annak egyik szerkesztőjével, Theodor Opitzcal. Az angol irodalmi újságokból ezzel szemben főként külső munkatársak fordítottak Aranynak, többnyire szépirodalmat. Arra, hogy ő maga dolgozott volna angol forrásokból, kevés példát találni, de az egyiket érdemes említeni. Dickens 1863-ban *Small-Beer Chronicles* [Csevegések] címmel teszi közzé a nyelvi divatokat és szokásokat humoros hangnemben kommentáló tárcáit;

ennek egyik részét (feltehetően) Arany is lefordította és név nélkül közölte a *Koszorú* 1863. május 31-ei számában, majd a következő számokban maga folytatta a sorozatot, hasonló hangnemben, *Divattudósítás és A jövő stílusa* címmel.

Arany a *Koszorú* esetében tehát különböző lapstílusok elemeit ötvözte. Irodalmi hetilap szerkezetét dolgozta össze illusztrált szórakoztató lapok és szemlélő irodalmi magazinok struktúrájával. Képeket nem közölt, ez drága lett volna, és külön munkatárs is kellett volna hozzá, de tartalmilag és tematikailag igyekezett az ilyen típusú kiadványok szórakoztató sokrétűségét követni.

Az egyik legtöbbször használt forrása egy szemlélő jellegű, a művelt közönség számára kiadott német kulturális hetilap volt, a lipcsei *Europa – Chronik der gebildeten Welt* (a továbbiakban: *Europa*). 1859-től Carl Berendt Lorck szerkesztette, és három részből állt: egy-egy szám elején hosszabb értekezések olvashatók, melyek többnyire valamely frissen megjelent könyvből vagy más európai lapokból kerültek ki. Vannak közöttük társadalomelméleti, kultúratudományos, művészettörténeti, világirodalmi és német irodalmi témájú írások, olykor magyarokról is (pl. Kleist, Alexander von Humboldt, Schiller, Poe, Michelet, Shakespeare, Tennyson, a török költők, a lengyel költészet, George Sand vagy Dürer mellett Petőfiről is megemlékezett a szerkesztő). E blokk végén általában szépirodalmi szöveg is állt egy-egy tárca erejéig (innen fordította le például Arany az *Asszonyélet, Költemények Johannától* című cikket a költőnő verseivel együtt – ez is most derült ki, az *Europa* kutatása és a kritikai kiadáskötet készítése során). Ezt követte a glosszák és kishírek rovata (*Chronik der Europa*), alcímek szerint elkülönülő rovatokkal (irodalom, képzőművészet, zene, színház), végül az *Anzeiger* című rész következett könyvújdonságokkal és reklámokkal. A *Koszorúval* összehasonlítva jól látszik, hogy Arany többnyire ennek a lapnak a beosztását követte, ötvözve Dickens

és Thackeray koncepciójával (az előszó szerint Arany is elsődlegesen szépirodalmi lapra nyújtott be pályázatot 1862 őszén, de azután meggondolta magát, mert rájött, hogy hetente egy egész lapnyi minőségi szépirodalmat nem tudna begyűjteni).

A *Koszorú* mintáinak és koncepcióváltásainak felfedezése önmagában is érdekes, ám a történet itt nem ér véget. Az *Europára* Arany előfizetett, és a *Koszorú* szerkesztésének idején, 1863. január 1-jétől 1865 júliusáig heti rendszerességgel kapta a lapot, méghozzá oly módon, olyan postai gyorsasággal, hogy mindig az aktuális, vagy egy számmal korábbi példányból dolgozhatott. Az *Europa* 130 lapszáma ma is megtalálható a nagyszalontai Emlékmúzeumban, Arany széljegyzeteivel és jelöléseivel. Egyedülálló forrás, mert a *Koszorú* számaival összeolvastva két és fél éven át követhetővé teszi, hogy Arany mit olvasott, mire figyelt fel, mit jegyzetelt és mit tartott érdemesnek átvenni a saját hetilapjába. Így nemcsak a szerkesztés folyamatára világít rá, hanem Arany európai tájékozódásának irányaira, jellegére is. S ily módon helyesbíteni lehet Németh G. Béla feltételezését, miszerint Arany e lapot korábban, a *Szépirodalmi Figyelő* idején is olvasta volna. Ott ugyanis egyetlen nyoma sem található az *Europa* ismeretének, kivéve egy 1862. őszi átvételt, de a levelezés szerint ezt a cikket is úgy kapta Arany.

Az *Európából* 1863-tól kezdődően többféle módon dolgozott. Néha kijelölte a friss számból a cikkeket, és valakinek kiadta fordítani; olykor ő maga kivonatolja az olvasott anyagot, bevezetőt ír hozzá, zárójeles kommentárokkal, megjegyzésekkel, olykor lábjegyzetekkel, bevezetővel látja el. Néha csak egy-két mondatban foglalja össze valamely glosszát, hosszabb értekezést, és rövid kommentárt fűz hozzá. Néha pedig nem is jelöli a cikket, csupán áttemeli. Mint Hász-Fehér Katalin bevezető tanulmányából kiderül, Arany mintegy 550 cikkel dolgozott a lipcsei lapból; kb. 350-et jelölt ki, ebből

120-at át is vett; 220 körüli azon cikkek száma, melyeket kijelölt (tehát bizonyíthatóan olvasott is), de nem vett át. Végül mintegy 230 cikket úgy vett át, hogy nem jelölte be a lapban. Az *Europából* való átvételek száma folyamatosan nőtt: 1864 közepéig fél-évente átlagosan 40–50 írást hozott innen, az összes külföldi vonatkozású anyagnak mintegy harmadát. 1864 közepétől azonban hirtelen kétharmadosra ugrik az arány, decemberig az *Europából* 103, más forrásból pedig csak 47 írás származik, és 1865 első felében is hasonló az eredmény: 86 átvétel jön az *Europából*, és csak 36 más forrásból.

Az *Europa*-átvételek arányainak változását Hász-Fehér szerint a szerkesztési körülményekkel lehet magyarázni, Arany-nak ugyanis ekkorra mintha eltűntek volna a munkatársai. Szász Béla, akit már a *Szépirodalmi Figyelőben* is szerkesztőként, segédként alkalmazott, 1863 őszétől a jénai, majd az utrechti egyetemre ment tanulni. Arany László betegséggel küzdött, és egy időre látása is legyengült, a tanulmányait is nehezen folytatta, majd csak 1864 második felétől számíthatott rá Arany. Gyulai ellenben éppen 1863-ban segédkezhetett a szerkesztésben, míg 1864 tavaszától 1865 őszéig gyors iramban dolgozott a Vörösmarty-életrajzán, mert Deák Ferenc sürgette, olyannyira, hogy Aranytól is levélben kér bocsánatot, amiért elhanyagolta kötelezettségeit. A zenei és színházi rovatban Bartalus István volt Arany segítségére, fordításban néhány alkalommal Dux Adolf, de ők sem állandó munkatársként. Hász-Fehér Katalin előszavában táblázatos formában is végigkövethető, hogy mikor melyik munkatársra számíthatott, illetve nem számíthatott Arany. 1864 elejére a bevételek radikális csökkenése miatt kérdésessé vált a megjelenés, s a deficit miatt Arany nem alkalmazhatott munkatársakat, így érthetővé válik az *Europából* átvett cikkek nagy mértékű növekedése éppen 1864-től: Arany igen sokszor egye-

dül dolgozott, munkatárs nélkül, és ilyen esetben nem volt más megoldása, mint az *Europából* gyűjteni be az aktualitásokat, híreket, olykor hosszabb írásokat.

A rendszertelenségek, esetlegességek ellenére is számolni kell ugyanakkor azzal, hogy az *Europában* és a *Koszorúban* több kéz működött együtt. E téren legelőször a széljegyzetek eredetét, autográf jellegét kellett tisztázni. Hász-Fehér Katalin az Arany-széljegyzetek teljes mennyiségének (mintegy tízezer bejegyzésnek) tipológiája alapján válogatja szét az Aranyra jellemző és kevéssé jellemző jelöléseket, kézvonásokat. Az íráskép és bejegyzéstípus vonalvezetése mellett több párhuzamos kritériumot alkalmaz egyidejűleg: életrajzi egybeeséseket, stíluskritikai szempontokat, Arany szerzői monogramjainak, szignóinak összegyűjtését stb. Mindezek egybevetésével meg tudta különböztetni ezt a kb. hat-nyolc kezét, a különböző írószerszámok és rövidítések, nyomdai és nem nyomdai jelek szerepét, hogy mi az, amit Arany fölvetett mint ötletet, mi az, amit ki is adott fordítani, hogyan javította ki a fordításokat, s rengeteg fordítást maga csinált és még egyszer átment rajta...

A kézvonások eredete (szerzősége) mellett, ugyanezen kritériumok alapján a *Koszorúban* közölt névtelen, szignózott, ál-szignózott írások is részben autorizálhatóvá váltak. El lehetett különíteni például azokat a cikkeket, amelyekből szó szerinti fordítás készült (ezeket többnyire munkatársak fordították, a stíluson is jól látszik), és azokat, melyeket Arany – kommentárokkal, jegyzetekkel, észrevételekkel tűzdelve – maga dolgozott át. Filológiai értelemben persze ezek is kétes hitelűek, de Arany szerzői valószínűsége erősebb lett. Végül éppen az *Europa* bejegyzéseinek, a közölt írások jellegének, feltételezhető szerzőségének és a munkatársi részvétel felderítésének adatait egymás mellé helyezve állítja Hász-Fehér Katalin, hogy a *Koszorú* az ún. személyes szerzőségű lapok közé tartozik, melyben a

szerkesztő egy személyben felügyel minden megjelenő írást és lapszámot. Arany „nyomai” (javításai, szerkesztői jegyzetei) még akkor is ott vannak a lapban, ha történetesen ő maga éppen nem tudott részt venni a szerkesztésben. Vagyis joggal állítható, hogy Arany bizonyos tekintetben az egész *Koszorú* szerzőjének tekinthető még akkor is, ha nem minden írás tőle ered. Amikor 1864 tavaszán az Üllői út 7. szám alá költöznek, a költözés heteiben több idegen jelölés látható az *Europában*. Ugyanekkor utazik Arany Nagyszalontára is. De még ezekben a hetekben is látszik a személyes jelenlét a lapban: az 1864/22 számban – szokatlan módon – szerkesztői lábjegyzetet fűz egy glosszához, melyet elfoglaltságai miatt feltehetően nem ő írt. A nyomdába adás előtt visszatérhetett Szalontáról Pestre, és átnézhetette, átolvashatta az egész anyagot (lapja egyébként vasárnaponként jelent meg, és mindig pénteken délután volt a lapzárta).

Tehát itt nem csupán egy soha semmilyen szövegen nem produkálható mintát kaptunk Arany alkotásmódjához, szerkesztési elveikhez, gyakorlatához, hanem – az átvételek tematikai megoszlását tekintve – hirtelen leszállt körénk az a por, amelyet „polgárosodásnak” neveznek, és amelyet az ördög hozott ránk. Nálunk Haynaunak hívták a legfőbb polgárosítót, máshol másképpen – III. Napóleon sem volt kutya –, s tele van az egész lap ezen szép új világ jellemzőivel. A hétről hétre való olvasásból, kijelölésekből, kommentárokból érdekes körkép rajzolódik ki arról, hogy mire is figyelt Arany. Például amikor az orosz nép végtelen hűségéről és lojalitásáról van szó a cár iránt, vagy ehhez hasonlók. Arany néha csak azt mondja, hogy: „nahát”, vagy: „tényleg”, „bizony”, vagy ilyesmi. És ez is sokszor elég.

Tudományos szekták alakulnak, amelyekbe be is lehet iratkozni. Egy berlini úriember például egy új vallást hozott létre, a kogitánsok gyűlekezetét, melyhez szerinte mindenki odatartozik, aki sehová sem tar-

tozik. De attól tagdíjat fizetni kell, amiből majd diplomákat és temetőket építenek, sőt arra fogják kötelezni a porosz uralkodót, hogy ha valaki bántja őket, azt tartóztassák le és büntessék meg. Szóval ha tagjai leszünk a szektának, megtudjuk, hogy nincs Isten, ezt a tagdíj-fizetéssel tudjuk igazolni, és semmivé leszünk, ami valami, mégis. (Lásd az „*Ezt is jó tudni. Valami Löwenthal nevű úri ember Németországban...*” kezdetű Arany-glosszát a *Koszorú* 1865/11., márc. 12-ei számában, amit Arany az *Europa* 1865/10. [febr. 24.] számából vesz át).

Politikailag vagy történetfilozófiailag nagyjából az a gondolatmenet ez, mint a *Gondolatok a békekongresszus felől*. Másfelől a „honnan?” és a „hová?” kérdése ez a lélek halhatatlanságáról, a vallásokról, s ha a kétőt egymás mellé helyezük, megkapjuk azt a félelmetes háttéranyagot, amely Franciaországban, Németországban, de Dániában, Oroszországban, Olaszország különböző tartományjaiban, Spanyolországban, Amerikában és mindenhol körülvesz bennünket.

E háttér feltérképezését segíti, hogy Hász-Fehér Katalin német nyelven, többnyire teljes egészében közli azokat az írásokat az *Europából*, amelyeket Arany (vagy valamely munkatársa) kijelölt és azután átvett vagy nem vett át, de azokat is, amelyeket Arany nem jelölt meg, ellenben átvett a *Koszorúba*. Közli utána ezeknek mai magyar fordítását, majd végül a *Koszorúban* megjelenő változatát. Nyomon követhető ily módon Arany figyelmének alakulása, de az a folyamat is, ahogyan reagál az olvasottakra, ahogyan módosítja, átalakítja az elolvasott cikkeket. Ennek köszönhető, hogy a korábbi kritikai kiadás X–XII., Németh G. Béla és Keresztury Mária által szerkesztett kötetekhez, illetve a Kovács Sándor Iván pótkötetnek nevezhető gyűjteményéhez (*Tisztelt Író Társ*) képest is egy jó vastag, teljesen új, hiteles gyűjteményt ad elénk.

Azt a szellemi légkört, ami Aranyt körülvette, eddig némely olvasmányából, a

Tompával folytatott levelezésből, a Jókaiival, Pákh Alberttel váltott néhány nagyon érdekes és a kimondhatóság határáig elmenő levélből tudtuk rekonstruálni. De nem tudtuk eddig, mert nem olvashattuk ezt a lapot, hogy mi volt az az Európa, amelyhez ő hozzá akarta igazítani Magyarországot, amelynek tudatában szemléli, megítéli, elutasítja vagy elfogadja, olykor javasol valamit az országnak, a magyar kultúrának. Hozok néhány példát: a mély műveltsége, a régi, a barokkos, a ponyva iránti érdeklődése miatt örül, hogy 1863-ban előkerült *A peleskei notárius pokolba menetele*. Kiderült, hogy nem is kéziratról van szó, hanem 1792-ben nyomtatott példányról (a századfordulóra bizonyosodott – Arany is sejtette –, hogy nem Gvadányi írta), de azért ő nagyon örül neki, hírt ad róla a *Koszorúban* (1863. jan. 11. és márc. 1.), sőt nem sokkal később saját példányra is szert tesz a ritkaságból. Ezt az olvasmányélményt azután összedolgozza egyik glosszájában egy angol „szörnydráma” ismertetőjével, amit az *Europában* olvasott, s onnan választotta ki: „Londonban a »New Pantomime« – című 600 lap terjedelmű szörnydráma jelent meg Kenealy Edétől, mely Goethe pokolba és mennybe menetelét tárgyalja. A pokolba Mephisto csalárdsága, a mennybe Gretchen szerelme vezérli. Van a darabban: szabó, borbély, üstfoltozó, katoná, patikárius, tolvaj, művész, angyal, ördög, syrén, sphinx, szóval minden, mi egy szörnydrámához szükséges. Talán csak nem a Peleskei notárius pokolba menetelét fordította le az illető anglius?” (*Koszorú*, 1863/12, márc. 22.)

Nagy ritkán akad olyan német vagy svájci tudós, aki nem politikailag érdeklődik Magyarország iránt, s ezeket a cikkeket az *Europa* is lehozza. Különösen az 1863 végén és 1864 elején indított sorozat érdekes e tekintetben, melyben az Europa négy folytatásban, *Skizzen aus Ungarn* [Rajzok Magyarországról] címmel nyújt körképet az olvasóinak az itteni világról (*Europa*, 1863/46,

1447–1454. h.; 1863/49, 1543–1546. h.; 1863/51, 1607–1612. h.; 1864/15, 469–478. h.). Arany olvassa és jegyzeteli, illetve *Koszorú*-beli glosszáiban kommentálja a cikkeket, melyek részben a magyar állattartásról, az állatokkal való gonosz bánásmódról szólnak, részben arról, hogy a türelmetlen és tüzes vérű magyaroknak nincsenek saját tudósai, úgy kell őket külföldről importálni, majd a magyar bortermelésről, ahol a tokaji egyszer csak itáliai borként kezd szerepelni, s arról is, hogy mi a különbség, amikor egy szlovák, egy magyar vagy egy sváb rúg be. Ez utóbbi jelei maradandóan azonosak, egészen a századfordulóig, mert pl. a szlovákok berúgásáról legutóbb éppen Szomory Dezső most előkerült, ifjúkorában írott, a *Tudósok* című fantasztikus regényéből értesültem először. Épp az Akadémia ablakából, mint Arany János, nézi a regény egyik főhősnője, hogy mit csinálnak a szlovákok egész nap, miközben építkeznek: hogyan rúgnak be, hogyan csinálnak gyereket, hogyan fulladnak a Dunába és ehhez hasonlók. Úgyhogy mindezt megtudhatjuk, mint a magyar táborokat is, lebontva. S mindig benne van e cikkekben, hogy a magyarok értenek az iváshoz, a harcászathoz, de a betyárok különösen, meg a cigányok. E kettőben mindig csúcsteljesítményt nyújtanak, de hát ami a kultúrát illeti: maga Petőfi is, ugye, szláv volt – és ehhez hasonlók.

Arany aláhúzatja ezeket a szöveghelyeket, és röviden, visszafogottan, de azért összegzi a végeredményt: „A lipcsei »Europa« már jó darab idő óta folytat egy »Képek Magyarországból« című cikksorozatot. A jóakarát nem hiányzik belőlük, de bizony a hibák sem. Így például azt mondja, hogy Petőfi szláv eredetű volt; hogy az akadémia kitűnőbb tagjai csak magyarosított németek, mert a magyar nem tud egyhelyt ülni, hogy tanuljon. Megrója bennünk, mért esszük a sonkát főve, mért nem nyersen, mint a németek stb.” [...] (*Koszorú*, 1864/15, ápr. 10.) A glosszát a kritikai

kiadás XII. kötetében Németh G. Béla nem tekintette Aranyénak, Kovács Sándor Iván csak feltételezte, hogy Arany írta; az *Europa* jelölései alapján Hász-Fehér Katalin egyértelműsíti az ő szerzőségét.

Arany alkalomadtán visszaadja a kölcsönt. Például, amikor útleírásában a németekről közöl Victor Duruy francia történész egy kisebbfajta nemzetkarakterológiai összefoglalót, s az *Europa* felháborodva-sértve tudósít e karikatúráról, Arany el nem mulasztja jó hosszan ismertetni az ügyet, idézve is Duruy művét: „A német tudományosságról szólván, nem tagadja elsőségét a metaphysikai szakokban; a német látja el Európát logikával és hamis okoskodással, mint Anglia pamut-kelmével. »Németország a systemák nagy gyára, melyek ily minőségben sehol sem kaphatók.« Más helyen ugyanezen tárgyról így szól: »A németek már negyven év óta szenvednek egy betegségben, melyet Kosmos-kórságnak lehetne nevezni. Mindent meg akarnak ezek magyarázni, még a megfejthetlent is, mindent kézzel foghatóvá tenni, még a fölfoghatatlant is. Minden évben megjelenik Lipcsében vagy tizenkét 'világtörténet', míg Franciaországban egy sem. Az a számtalan különböző systema, melyet philosophjaik teremtenek, egymást rontja szét, míg utoljára vigasztalan negatióban végződik.«” (Koszorú, 1864/1, júl. 3.)

De van, akit tényleg érdekel Magyarországnak! Nagy ritkaság! Anton Kerner osztrák botanikus 1855 és 1860 között a budai Főreáliskola tanára volt, és alaposan megismerkedett hazánk növényvilágával. Az erről írott könyve 1863-ban jelent meg Innsbruckban (*Das Pflanzenleben der Donauländer – I. Ungarisches Tiefland. II. Karpathen. Das Biharia-Gebirge an der ungarisch-siebenbürgischen Grenze*). Ennek első, a magyar Alföldről szóló fejezetét közölte az *Europa*. A könyv 2004-ben Madas László fordításában magyarul is megjelent, Arany azonban még németül olvasta az *Europában*, és ismertetőt közölt róla a *Koszorúban*. És mit

mond ő? „Kerner, Kisújszállásról indulva, a Hortobágyot látogatta meg; képei többnyire helyesek, még csak rablókat és cigányt sem talált a hortobágyi csárdában. Az ős-örök csend szent némasága környezte mindenütt a nádrengeteg között.” (Koszorú, 1863/8, aug. 23.)

A másik tudós egy Maximilian Perty nevű svájci antropológus, aki Buckle nyomán „górcső alá veszi az európai polgárodást”. A berni egyetemen egy 14 részes előadásorozatot tartott, mely 1863-ban könyv formában is megjelent (*Anthropologische Vorträge gehalten im Winter 1862–1863 in der Aula zu Bern von Maximilian Perty, C. F. Winter, Leipzig und Heidelberg*). Az *Europa* teljes egészében lehozza a 7. előadást. Ez talán a legmegrázóbb cikk ebben az időszakban, ez áll legközelebb ahhoz a történetfilozófiailag megalapozott pesszimizmushoz, amely Aranyt általában jellemzi. Hász-Fehér Katalin kötetében az az anyag a 415. oldalon kezdődik, csak egy-két mondatot idézzünk:

„Idegen népekkel való érintkezés megváltoztathatja a nemzet egész jellemét. Cook kapitány a Tonga-szigetek lakóit még puha és nem-harczias népnek találta; nem sok évvel azután a Fidzsi-szigetek lakói befolyására barbár hódítókká lőnek. Legtöbb nép inkább vagy kevésbé, szomszédjai erkölcsét, szokásait utánozza; ebből lehet megmagyarázni, például a dohányzás gyors elterjedését az egész földön, a thea, opium stb. használatát sok tartományban, stb. stb. [...] De bár ez európaiak hatása más földrészek miveletlen népeire számos esetben jótékony vala is: mindazáltal, ki e viszonyokat némileg ismeri, nem tagadhatja, hogy még több esetben veszedelmes volt az. A tizenötödik századtól kezdve az európaiak egy sereg vad népet irtottak ki [...]. S jön a gyarmatosítás borzalmainak, népirtásnak és hasonlóknak a precíz, érzelemmentes, de pontos felsorolása.

Nézzünk ezek után egy-két példát a korabeli szórakoztatóiparból. Mozi még nem

volt, tévé se, de az emberek elhülyítésére föl-
talált összes „jó szándék” már ördögi módon
működött. Hamburgban például a *Macbethet*
dolgozzák át, a következő címmel: *A vér az*
ujjakon, vagy a nem anyától lett gyilkos és
bosszúálló. Banquo szellemét úgy oldották
meg, hogy lyukat vágtak a színpadba, abba
létrát állítottak, s a szellem – mint Arany
írja, általános lelkesedés közepette – azon
sétált huhogva le-föl (*Koszorú*, 1863/17, okt.
25.). Ezenkívül volt a párizsi színházakban
gumiként ugráló kaucsukember, ugyanitt ré-
szeg hullamosók táncoltak, de azok csak éj-
fél után, amikor már a gyengébb idegzetűek
lefekdtek...

Európában ekkortájt mindenütt Offen-
bach írja át az összes klasszikus darabot. Mi
Offenbachot letisztulva ismerjük azokból a
darabjaiból, amelyek ma is élnek. Ám azt,
hogy ő és követői hogyan hódították meg
az összes színpadot, és hogyan előlegezték
meg ezzel az idiotizmusnak azt a fokát, amit
később Hollywoodnak csak technikailag
sikerült előállítani, nagyon jól tükrözik a
korabeli lapok, köztük az *Europa* tudósítá-
sai. Mivel Pesten vagyunk, a színházi élet
magyarországi központjában, ide is minden
elér. 1861-ben nyílik meg Molnár György
vezetésével a budai Népszínház, s Mol-
nár is csakhamar beszerzi a korszak egyik
nagy technikai csodáját, a szellemcsináló
színpadi gépet, amit még Bécsbe is elvisz
bemutatni. Molnár egyik nagy kasszasike-
re a *Dunanan apó és fia utazása* című darab
Offenbachtól, melyet Arany is megnéz (!), s
Hász-Fehér szerint ő írja a cikket, melyben
egyrészt elfogadja az öfenntartó színház
elvét, másrészt mégiscsak valami mércét
tartana fontosnak: „Nem vagyunk túlzott
moralisták, de azért mégis fájlalnunk kell,
hogy a közönség épen olyanban találja
gyönyörűségét, mi legnagyobb mértékben
sérti az esztétikát s finomabb érzületet. Mi
Molnárt illeti: nem kárhoztathatjuk a darab
megszerzése s előadása miatt, mert egyrészt
az operette valóban igen szép, másrészt pe-

dig okosan cselekszik, ha arra tekint, mi
jóvedelmet hoz, de meg kell rónunk azon
hanyagosság miatt, hogy a szereplőknek oly
dolgot is megenged, mi még a botrá-
nyosságon is túl van.” A leginkább kifogá-
solt dolog Arany részéről a kánkán, amit a
*Dunanan apó*ban is járnak, de méginkább,
hogy Simonyi Károlynak, aki női ruhába
öltözött, igen vékonyak a lábszárjai, amikor
krinolinját fel-fellebbenti (*Koszorú*, 1863/8,
febr. 22.). Mindemiat Arany folyamatosan
egyeztet azon barátaival, akik beszállnak a
szerkesztésbe, hogy mi az, amit pedagógiai-
lag különösen fontos lenne megírni az ilyen
előadásokkal kapcsolatban.

Végül a nagy Shakespeare-ünnepségek!
Hát az hihetetlen! 1859-ben volt a Schiller-ün-
nep, 1864-ben pedig Shakespeare születésé-
nek 300. évfordulója, s a németek kárörvend-
ve nézték, hogy az angolok nyomában sem
érnek az ő grandiózus ünnepségsorozatuk-
nak. Az angoloknál pedig összevesztett egy-
mással az arisztokrácia és a színházi világ,
hogy a fő ünnepség Stratfordban legyen-e
vagy Londonban? És Stratfordban, ahol nem
sikerült igazi notabilitásokat becsalogatni,
Shakespeare összes műveit kivonatolták sza-
kácsművészetiileg is, s lehetett kapni mond-
juk „szarvasvelőt Othello-módra” – mert ő föl
van szarvazva... Úgyhogy Arany – az *Europa*
tudósításai nyomán – ezt is kellő humorral
tárgyalja, kiemelve, hogyan találkozik az
írói ünnepen a vidéki polgármester és a fővá-
rosi elit. S nem állja meg, hogy megjegyzést
ne tegyen a pesti ügyekre, ahol a *Pesti Hirnök*
kritikusa azt kifogásolja, miért éppen az
Arany által fordított *Szent Iván-éji álmat* tűz-
te műsorra a Nemzeti Színház: „...épp ezzel
a vasárnapi darabbal ünneplé, mely az Ördög
piruláival egy sorba tehető” – írja a kritikus.
Arany viszont talál rá párhuzamos példát
Angliából, azt a Carlisle-i polgármestert, aki
azt találta mondani, hogy „»Shakespeare [...] minden
esetre ügyes ember volt, de jobbra
is használhatta volna szép tehetségét.« Ime
találkozott a Pesti Hirnöknek is szellemi ro-

kona” – mondja Arany nem minden malícia nélkül.

Londonban még óriás-hangversenyt is rendeztek, azt írja Arany, hogy „nem irigylendő élvezet”. Képzeljük el: ezer fiú énekelt, hetven tüzer ágyúzott, a többiek durrogattak. Elég harcias ünnepség lehetett Shakespeare emlékére. Elkezdték reggel, és nem eresztették haza a közönséget. Arany megjegyzi, hogy az „este átment regébe”, mire hazaérhettek.

Még csak egy döbbenetes dologra hívnám fel a figyelmet, nevezetesen a walesi bárdok felvonulására, vagyis az évente megtartott költői ünnepségükre, amit Eisteddfodnak neveznek. Ez kellett csak Aranynak! Erről külön tanulmányt is írt Hász-Fehér Katalin az *Irodalomtörténet* 2014/2-es számában, mégpedig arról, hogy mi vitte rá Aranyt arra, hogy most már akkor közzétegye *A walesi bárdokat*. Az 1863-as őszi bárdünnepségről az újságok (mellesleg Thackeray lapja, a *Cornhill Magazine* és az ő cikkét átvevő *Europa*) leírhatatlan nagyhatalmi pimaszsággal írnak, a német az angollal egybehangozva jól leszólja a szerencsétlen walesieket, hogy azok ott mit ugrálnak a középkori ruháikban és hülyeségeikkel egy olyan nyelven, amelyet már ők se beszélnek. Arany e cikket bizonyíthatóan olvasta az *Europában*, s ez ösztönözhatta arra, hogy egy hét múlva, november 1-jén közzétegye, mintegy üzenetként, támogatásként, tiltakozásként a *Koszorúban* *A walesi bárdokat*, önmagát is egy hasonló kis nép bárdjaként tüntetve fel. Az egész történet a kritikai kiadás 927. oldalától olvasható.

Rocamble-t mindenki olvas – gyerekkoromban még én is olvastam, be volt osztva az osztályban, hogy kinek hányadik kötet van meg. Krúdy összes műveiből lehet tudni, hogy Nyíregyházán a kölcsönkönyvtárban évekkel előre le voltak foglalva a Rocamble-kötetek. Az egyik regény éppen akkor fejeződik be, azt hiszem, éppen a második, amikor Rocamble és cimborái egy pincében

valamennyien megfulladnak, mert csőrepedés van, vagy a rendőr vágja el a csöveket – mindenki boldog lehet, mégis jön a folytatás. Természetesen én is rettentő kíváncsi voltam gyerekkoromban; nem mondom el, hogyan mászott ki mégis a vízből. Rocamble azonban már Arany idejében népszerű volt, a párizsi színházak is játszották a róla szóló történeteket, s Arany tudósít róla, a végén a Népszínházat is megcsipkedve kicsit: „Páris egyik színházában most egy rémdarabot játszanak iszonyú tetszés között, melynek egyik jelenete az által hajmeresztő, hogy az üldözött szerelmeseket bezárják egy mély pinczébe, hol a férfiú, menekvés-i erőlködései közben, a boltozat egy követ kimozdítván, a résen a kívül zúgó folyam vize kezd beömleni, s a publicum halálos rettegésére, láthatóan növekszik a víz a pinczében, míg lassanként egészen megtölti, s a szerelmes pár rémületes átkok közt odafül. – Mily kár, hogy a budai népszínház gazdátlanságra jutott: ez a víz megtölné nem csak a szinpadot, hanem a színház malmának csatornáját is.” (*Koszorú*, 1864/13, szept. 25.)

Arany ezt is megnyugodva veszi tudomásul mint a *polgárodás* jelét. *Europa*-beli olvasmányai, jelölései, jegyzetei, glosszái, apró kis kommentárjai olyanok, mint egy két és fél éven át folyamatosan vezetett világozás napló. Úgyhogy annak keserűségét, amikor azt mondja: „ha nem kell, hát nem kell!” – mármint az, hogy tanítsa a népet mint szerkesztő – nemcsak annak kell tulajdonítani, hogy a magyar közönség akkor is inkább lopott könyvet, ha már éppen olvasni akart, mint hogy vett volna, hanem annak, hogy a végén elfogytak még ezek az olvasók, ezek az előfizetők is. Ezt eddig is tudtuk. De hogy azzal a világgal, ami az *Europából* feltáru, ily módon érintkezni, sőt érezni, hogy valaminek a peremén vagyunk, miközben azt hisszük, hogy oda érdemes tartozni – azért az sem lehetett neki utolsó élmény...

Szörényi László